heeft geen nummer
tussen 6 en 70

de paden op, de lanen in

maria litjens
chantal savelkoul
miranda in 't veld

Landbouwuniversiteit **Wageningen**

adviesvraag 9215

DE PADEN OP, DE LANEN IN

Inventarisatie van mogelijkheden ter verruiming van de toegankelijkheid van wandelpaden

Adviesvraag 9215

Maria Litjens
Chantal Savelkoul
Miranda in 't Veld

Wageningen, november 1992

Wetenschapswinkel
Postbus 9101
6701 HB Wageningen
08370-84661/83908

De Wetenschapswinkel bemiddelt onderzoeksvragen voor organisaties die niet beschikken over de middelen om zelf onderzoek te laten uitvoeren. De vragen moeten passen in het centrale thema van de Landbouwuniversiteit "Landbouw en Milieu"

W 405737

WOORD VOORAF

De Wetenschapswinkel bemiddelt in onderzoek ten behoeve van vragen van minder draagkrachtige groepen. De wandelvereniging Nemo wil weten hoe de toegankelijkheid van onverharde paden vergroot kan worden. Deze vraag is echter in onderzoek meer of minder expliciet aan de orde geweest. Er is in eerste instantie geen nieuw onderzoek nodig.
Aangezien de literatuur niet overzichtelijk en voor de klant mede daardoor nauwelijks toegankelijk is, is besloten de beantwoording van de vraag tot een adviesbrief te verwerken.

Deze adviesbrief geeft zowel aanbevelingen voor de toekomstige activiteiten van de klant als een suggestie voor verder onderzoek.
Deze adviesbrief bevat ook relevante informatie voor andere organisaties ter bevordering van recreatie, in het bijzonder wandelactiviteiten.

Drie medewerksters van de Wetenschapswinkel, Maria Litjens, Chantal Savelkoul en Miranda in 't Veld hebben de afgelopen zomermaanden de vraag ter hand genomen. In korte tijd is veel versnipperde en formeel geformuleerde informatie gebundeld en geconcretiseerd tot een overzichtelijk verslag.

De Wetenschapswinkel heeft dit project gefinancierd.

Wetenschapswinkel LUW

INHOUDSOPGAVE

WOORD VOORAF
INHOUDSOPGAVE
SAMENVATTING
HOOFDSTUK 1 INLEIDING 1
1.1 Nemo: achtergrond van de vraag(-steller) 1
1.2 Ontwikkelingen rond de vraag 1
1.3 Aanpak 3

HOOFDSTUK 2 JURIDISCHE ASPECTEN 5
2.1 Inleiding 5
2.2 Regelingen op rijksniveau 5
2.2.1 Publiekrechtelijke regelingen 6
2.2.2 Privaatrechtelijke regelingen 9
2.3 Regelingen op provinciaal niveau 11
2.4 Regelingen op gemeentelijk niveau 11
2.5 Regelingen op intergemeentelijk niveau 12
2.6 Bijzondere paden 13
2.7 Conclusie 14

HOOFDSTUK 3 MOGELIJKHEDEN OM RECREATIEF MEDEGEBRUIK TE BEVORDEREN 15
3.1 Inleiding 15
3.2 Maatregelen 15
3.3 Andere belanghebbende partijen 16
3.3.1 De Waterschappen 16
3.3.2 Natuur- en landschapsbeschermingsorganisaties 17
3.3.3 Recreatieschap 17
3.3.4 Recreantenorganisaties 17
3.4 Beleid 18
3.4.1 Taak van de overheid 18
3.4.2 Subsidie- en voorzieningenbeleid 19
3.4.3 Zonering 20
3.4.4 Regelgeving 20
3.4.5 Aangrijpingspunten in beleid 20
3.4.6 Voorbeelden van beleid 21
3.5 Conclusie 22

HOOFDSTUK 4 BEELDVORMING BIJ BOEREN 23
4.1 Inleiding 23
4.2 Ervaringen van boeren met recreatief medegebruik 23
4.3 Acceptatie door boeren van bevordering van recreatie 24
4.4 Het maken van afspraken met boeren 25
4.5 Houding van boeren ten aanzien van recreatie 26
4.6 Voorlichting 26
4.7 Schadevergoeding aan boeren 27
4.8 Conclusie 27

HOOFDSTUK 5 AANBEVELINGEN 29
5.1 Aanbevelingen en aandachtspunten 29
5.2 Aanbeveling voor onderzoek 31

GEBRUIKTE LITERATUUR
AANVULLENDE LITERATUUR

SAMENVATTING

Nemo is een belangenvereniging van vrije wandelaars. Één van haar doelen is het behoud en het creëren van onverharde paden. In dit kader vraagt Nemo om inzicht in de juridische, financiële en andere mogelijkheden. Drie specifieke vragen binnen dit vlak worden afzonderlijk in een hoofdstuk behandeld. Dit wordt gedaan vanuit de bestaande literatuur over recreatief medegebruik (r.m.); wandelen in gebieden, die een andere hoofdfunctie, zoals landbouw, natuur etc. hebben, valt hieronder.

Hoofdstuk 2 behandelt de vraag welke juridische mogelijkheden er zijn om onverharde paden te behouden of te creëren. We geven een overzicht van mogelijk relevante wetten. De conclusie is echter, dat er geen wet is specifiek voor recreatief medegebruik. Met zo'n wet kan wandelen over onverharde paden bevorderd worden. De bestaande wetgeving is in dit kader gebrekkig en onoverzichtelijk. Er is een specifieke wet noodzakelijk.

In Hoofdstuk 3 worden de mogelijkheden om wandelen over onverharde paden te bevorderen op een rij gezet. We noemen voorzieningen zoals bewegwijzering en plaatsing van klaphekken. Deze zijn veelal eenvoudig aan te brengen en relatief goedkoop. Naast agrariërs en particulieren worden andere belanghebbende organisaties genoemd. Kennis van, en goed contact hiermee, kan voor een soepel verloop van gewenste veranderingen zorgen.
Er zijn een aantal aangrijpingspunten op beleidsniveau, zoals ruilverkavelingsplannen en bestemmingsplannen. Er zijn subsidiemogelijkheden, maar vooral in financiële zin heeft r.m. bevorderend beleid nodig.
Om concrete wensen te realiseren is het van belang om op lokaal niveau met de betrokken partijen te werken. Uniformiteit in regelgeving en voorlichting aan de diverse partijen is nodig.

Hoofdstuk 4 behandelt de beeldvorming van boeren over wandelaars. Boeren blijken redelijk positief te staan tegenover wandelaars. Voor hen is belangrijk, dat zij er geen hinder van ondervinden. Zij willen goede schadevergoedingsregelingen.

In hoofdstuk 5 zijn aanbevelingen geformuleerd.

HOOFDSTUK 1 INLEIDING

1.1 Nemo: achtergrond van de vraag(-steller)

Nemo is een belangenvereniging van vrije wandelaars. Zij wil het vrije wandelen bevorderen door het organiseren van wandeltochten buiten de gebaande paden, het behartigen van belangen van wandelaars en zij onderneemt acties om de toegankelijkheid van paden te bevorderen.
Door deze activiteiten, met name organisatie van wandeltochten, loopt de vereniging tegen het probleem aan, dat vele onverharde paden niet (meer) toegankelijk zijn. Hieraan liggen verschillende oorzaken ten grondslag. Paden worden door eigenaren met een verbodsbord terecht of ten onrechte afgesloten. Onverharde paden worden verhard. Door ruilverkavelingen verdwijnen de paden.

Nemo streeft juist naar het behouden en creëren van onverharde paden om daarmee het vrije wandelen te bevorderen.
Indien mensen van deze vereniging tijdens hun wandeltochten stuiten op afgesloten paden of paden, die verdwenen zijn, ondernemen zij direct actie tegen dat specifieke geval.
Maar in het kader van de belangenbehartiging wil Nemo ook meer in het algemeen weten wat de mogelijkheden zijn om onverharde paden te behouden en te creëren. Binnen de vereniging zal een werkgroep opgericht worden, die hiervoor plannen zal ontwikkelen.

1.2 Ontwikkelingen rond de vraag

Nemo heeft eerst de aspecten waaraan in een onderzoek aandacht besteed moet worden schriftelijk op een rij gezet. Dertien punten zijn genoemd. Zij liggen op het juridische en planologische vlak. Voorbeelden zijn:

* De juridische status van onverharde (voet)paden.
* De gevolgen van landinrichting en bestemmingsplannen voor onverharde paden.

Door de hele reeks punten blijkt duidelijk dat Nemo niet voldoende zicht kan krijgen op de ook zeer ingewikkelde ontwikkelingen van diverse plannen en de juridische aspecten om haar belangenbehartigingstaak vorm te kunnen geven.
In een hierop volgend gesprek tussen de leden van Nemo en de Wetenschapswinkel is de volgende algemene vraagstelling geformuleerd:

> **Ten behoeve van het vrije wandelen zijn toegankelijke onverharde paden belangrijk. Welke mogelijkheden zijn er onverharde paden te behouden en te creëren?**

Deze vraag is heel globaal. In het gesprek heeft Nemo op grond van haar kennis en ervaringen de volgende specifieke vragen geformuleerd:

1) Welke **juridische** mogelijkheden zijn er om onverharde paden te behouden of te creëren?
2) Welke **voorzieningen** zijn te treffen om het wandelen over onverharde paden te stimuleren?
3) Hoe is de **beeldvorming van boeren** over wandelaars?

Vrij wandelen in gebieden, die een andere hoofdfunctie hebben, is een vorm van **recreatief medegebruik (r.m.).**[1] Ter bevordering van deze vorm van recreatief medegebruik hebben onverharde paden[2] een belangrijke functie.

Een literatuurinventarisatie op het terrein van recreatief medegebruik ten aanzien van deze vragen biedt voldoende inzicht voor de beantwoording van genoemde vragen. Er is vooralsnog geen nieuw onderzoek nodig. Voorgesteld wordt de beantwoording van de vragen in een adviesbrief te verwerken.

Nemo gaat hiermee akkoord. De genoemde werkgroep kan de adviesbrief als startpunt gebruiken om haar ideeën voor actie en/of onderzoek te concretiseren.

1.3 Aanpak

Het verslag is een verwerking van de literatuur ten aanzien van de gestelde vragen. Daarnaast is er nog overleg geweest met een medewerker van de Vakgroep Ruimtelijke Planvorming van de Landbouwuniversiteit.
De studies, die direct betrekking hebben op de thema's, en als basis dienden voor de beantwoording van de vragen, staan in de tekst vermeld. Deze en andere gebruikte literatuur staan in de literatuurlijst volledig omschreven. Daarnaast is er een aanvullende lijst, waarin mogelijk relevante studies vermeld

---

[1] Definitie recreatief medegebruik (r.m.): r.m. omvat elke vorm van openluchtrecreatie in een gebied met een andere hoofdfunctie (b.v. agrarisch gebied, natuurgebied, boezemwater). Hierbij is de recreatieve functie ondergeschikt of nevengeschikt en mag geen afbreuk doen aan de hoofdfunctie. De voorzieningen zijn afgestemd op zowel de voorwaarden die het hoofdgebruik stelt als op de voorwaarden die het openluchtrecreatief gebruik zelf stelt. Waar dat nodig is, kunnen deze voorzieningen aangevuld of vervangen worden door overeenkomsten tussen de recreant en de hoofdgebruiker. Deze definitie is gebaseerd op Van der Kruis en Katteler, 1984 en I.P.O. voor Recreatie en Natuurbescherming,1985.

[2] Definitie onverhard pad: alle wegen of paden in het landelijk gebied welke niet verhard zijn met materialen, met uitzondering van die materialen welke afkomstig zijn uit het natuurlijk milieu waarin de onverharde weg of het pad gelegen is, die worden opgebracht ter verhoging van de draagkracht (Goossen, 1986)

staan. Dit alles is te verkrijgen bij de bibliotheek van de Landbouwuniversiteit. Echter, scripties zijn alleen via de genoemde Vakgroep te achterhalen.

Hoofdstuk 2, 3, en 4 gaan in de op de drie vragen. Hierbij is de informatie zodanig verwerkt, dat de lezer(es) direct kan zien welke perspectieven er zijn.
In Hoofdstuk 5 is dit geheel verwerkt tot aanbevelingen voor de klant.

HOOFDSTUK 2 JURIDISCHE ASPECTEN

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van wetten en regelingen die van belang zijn voor r.m.. Vervolgens wordt de stand van zaken omtrent paden op een rijtje gezet. Zaken, die naar onze mening van belang zijn voor wandelen, hebben wij hier vermeld. De tekst van dit hoofdstuk is vrijwel geheel gebaseerd op het rapport "Onderzoek naar regelingen met betrekking tot recreatief medegebruik" door de Projectgroep Recreatief Medegebruik, I.P.O. voor Recreatie en Natuurbescherming, 1985. Als gebruik gemaakt is van andere bronnen, wordt dit expliciet vermeld.
De provincie Noord-Holland heeft bestaande regelingen met betrekking tot recreatief medegebruik en de ervaringen daarmee in andere provincies geïnventariseerd. De resultaten van deze inventarisatie zijn neergelegd in de notitie "Oriënterend onderzoek naar bestaande regelingen met betrekking tot recreatief medegebruik" (Provinciale Planologische Dienst van Noord-Holland, oktober 1983)[3]. Deze notitie hebben wij niet gebruikt.
Bij elke wet geven we het mogelijk belang voor Nemo aan.
VOOR
NEMO: We raden jullie aan om deze twee stukken door te kijken. Het is zeer goed mogelijk dat er voor jullie nuttige informatie in staat.

2.2 Regelingen op rijksniveau

Er is een onderscheid tussen publiekrecht en privaatrecht. Publiekrecht regelt de verhoudingen tussen de overheid en burgers. Zo zijn er bijv. bepaalde verboden in wetten geregeld, waaraan een ieder zich moet houden.
Het privaatrecht heeft betrekking op de verhoudingen tussen burgers onderling. Zo kunnen bijvoorbeeld burgers onderling een overeenkomst afsluiten. Indien de ene partij de overeenkomst niet nakomt, dan is in het privaatrecht geregeld, hoe de andere partij toch verhaal kan halen.

---

[3] Er is een inventarisatie verricht naar regelingen op rijksniveau door de Werkgroep Recreatief Medegebruik van de directie Openluchtrecreatie van het Ministerie van Landbouw en Visserij, waarbij tevens de relaties met r.m. zijn geformuleerd. De Projectgroep R.M. van het I.P.O. verwijst naar de door bovenstaande werkgroep uitgebrachte notitie "Juridisch instrumentarium recreatief medegebruik" (deze hebben wij zelf helaas niet kunnen vinden).

2.2.1 Publiekrechtelijke regelingen

Regelingen op het gebied van NATUUR

*** Natuurbeschermingswet**

Het doel van deze wet, namelijk het veilig stellen en behouden van natuurgebieden die uit oogpunt van algemeen belang om hun natuurschoon of natuurwetenschappelijke betekenis daarvoor in aanmerking komen, wordt van belang geacht voor de recreant, ook al wordt de toegankelijkheid van een natuurmonument niet expliciet geregeld.

VOOR
NEMO: Deze wet is indirect van belang voor de recreant (regelt de kwaliteit van het milieu), maar concreet is met deze wet niets te doen wat betreft de toegankelijkheid van een gebied.

*** Natuurschoonwet**

Het doel van de wet is het behoud van natuurschoon te bevorderen door middel van fiscale faciliteiten ten aanzien van het bezit van landgoederen. De fiscale faciliteiten worden verruimd wanneer de landgoederen volgens goedgekeurde regels voor het publiek worden opengesteld.

VOOR
NEMO: Jullie kunnen informatie hierover meenemen naar een landeigenaar ter verkrijging van toegang (zonder veel kosten, door de fiscale regelingen).

*** Boswet**

Deze wet beoogt de bewaring van bossen en andere houtopstanden. Van belang voor r.m. zijn verschillende uitvoeringsregelingen, waarvan hier worden genoemd:
a. Beschikking Landschapsverzorgingsbijdrage en
b. Beschikking Bosbijdragen.

Ad a. Voor wat betreft r.m. wordt gewezen op de bijdragen in de kosten voor beplantingen van wegen, dijken en waterlopen, groenvoorzieningen van streekbelang en bovengemeentelijke betekenis.

VOOR
NEMO: Voor toegankelijkheid van terreinen is deze wet niet relevant.

Ad b. Om voor financiële steun tot instandhouding van bossen en andere houtopstanden in aanmerking te komen, moet bij elke aanvraag een beheersplan overgelegd worden, waarin een regeling voor de openstelling voor het publiek moet zijn opgenomen. Bovendien is er een subsidiemogelijkheid voor de aanleg van voorzieningen ten bate van r.m. boven de vaste bijdragen.

VOOR
NEMO: Jullie kunnen informatie hierover meenemen naar landeigenaren ter verkrijging van toegang, zonder dat dit veel hoeft te kosten voor deze eigenaren bij het gebruiken van deze regeling.

*** Beschikking Onderhoudsovereenkomsten Landschapselementen**

Met de onderhoudsovereenkomsten wordt beoogd het in stand houden van landschapselementen die uit een oogpunt van natuur- en landschapsbescherming van groot belang worden geacht (relatienotagebieden). Voor bepaalde typen landschapselementen worden aan de toekenning van vergoedingen voorwaarden gesteld ten aanzien van de openstelling voor publiek.

VOOR

NEMO: Deze subsidiëring is voor particuliere eigenaren van kleine landschapselementen buiten de bebouwde kom en betreft achterstallig onderhoud aan waardevolle kleine landschapselementen zoals houtwallen, kavelgrensbeplanting, bomen, bosjes, heideveldjes, vennen, kolken en dergelijke. De gemeente treedt op als aanvrager van de subsidie en de provincie kent toe. Deze regeling kan van belang zijn vanwege de eventueel gestelde voorwaarden ten aanzien van de openstelling voor publiek. Meer informatie is te verkrijgen bij de betreffende provincies.

*** Monumentenwet**

Op basis van deze wet worden op advies van de Monumentenraad (cultuur-)monumenten aangewezen tot beschermd monument. Dit levert een bijdrage tot de kwalitatieve instandhouding van het recreatiemilieu en is daarom van belang voor r.m..

VOOR

NEMO: Deze wet is niet praktisch bruikbaar voor openstelling.

<u>Regelingen op het gebied van RUIMTELIJKE ORDENING</u>

*** Wetten m.b.t. de landinrichting zijn:**

1. Landinrichtingswet,
2. Herinrichtingswet Oost-Groningen en de Groningse-Drentse Veenkoloniën,
3. Reconstructiewet Midden-Delfland.

Rekening houden met recreatieve belangen en de realisatie van recreatieve voorzieningen vormen integrale onderdelen van de plannen in al deze wetten.

VOOR

NEMO: Deze wetten zijn gebiedsgericht en werken met langetermijn perspectief. In de planontwikkelingsfase zou er specifiek voor recreatie een plan gemaakt moeten worden. Dat is het aangrijpingspunt voor r.m..

*** Beschikking Beheersovereenkomsten**

Een beheersovereenkomst wordt gesloten vanuit de wens opzet en bedrijfsvoering van landbouwbedrijven in gebieden die uit een oogpunt van natuur- en landschapsbescherming van groot belang worden geacht, mede te richten op de doeleinden van natuur- en landschapsbeheer. Deze gebieden worden aangeduid als relatienotagebieden. Uit een oogpunt van r.m. is het relevant dat aantrekkelijke agrarische landschappen blijven bestaan.

VOOR
NEMO: Voor toegankelijkheid van gebieden is dit niet relevant.

* **Wet op de Ruimtelijke Ordening** (Brunenberg, 1987)
Een belangrijk element uit de Wet op Ruimtelijke Ordening voor de toegankelijkheid van grond is het bestemmingsplan. De gemeenteraad is verplicht om voor haar grondgebied buiten de bebouwde kom een bestemmingsplan vast te stellen. In het bestemmingsplan wordt de bestemming van de in het plan begrepen grond aangewezen, voorzover dat nodig is ten behoeve van een goede ruimtelijke ordening. Een bestemmingsplan kan wel verbodsbepalingen bevatten maar geen gebodsbepalingen.

VOOR
NEMO: Een bestemmingsplan kan eigenaren dus bijvoorbeeld niet gebieden om wandelaars toe te laten. Er zijn geen vaste regels voor wat betreft wegen en paden in een bestemmingsplan. Soms staan ze erop, soms ook niet. In de kadastrale gegevens bij een bestemmingsplan staat wie eigenaar van grond is. Daarin is dus te vinden of paden al dan niet openbaar zijn.

* **Onteigeningswet**
Een weinig populair middel om toegang te krijgen, als andere wegen niet tot dit doel leiden, is onteigening. Artikel 165 van de Grondwet geeft de mogelijkheid van onteigening ten algemene nutte. Hiertoe is de Onteigeningswet van 28 augustus 1851 gemaakt (Stichting Recreatie, 1981, p58).

VOOR
NEMO: Dit is een paardemiddel, wat de vereniging niet geliefd zal maken. Gebruik van deze wet dient zorgvuldig overwogen te worden.

<u>Regelingen op het gebied van INFRASTRUCTUUR</u>

* **Wegenverkeerswet** (zie Goossens,1987; Den Heijer, 1992)
Deze wet regelt samen met het Reglement Verkeersregels en Verkeerstekens de toegankelijkheid van wegen. Alleen indien de veiligheid op de weg of de vrijheid van het verkeer dit eisen, kunnen verkeersmaatregelen worden vastgesteld en getroffen. De belangen van bepaalde groepen recreanten (bijvoorbeeld fietsers en wandelaars) kunnen alleen worden gediend indien het gemotoriseerde verkeer in recreatief aantrekkelijke gebieden om veiligheidsredenen wordt beperkt (bijvoorbeeld door invoeren maximum snelheid, éénrichtingsverkeer e.d.).

VOOR
NEMO: dit is alleen in verkeersonveilige situaties bruikbaar als aangrijpingspunt om r.m. te bevorderen.

* **Wegenwet** (Goossens, 1987; Den Heijer, 1992)
De Wegenwet regelt de openbaarheid van wegen. De gemeenten dienen ingevolge de Wegenwet een wegenlegger (stafkaart) te maken van de wegen gelegen buiten de

bebouwde kom. De wegen en paden die hierop voorkomen zijn voor een ieder toegankelijk. De gemeente kan alleen ten aanzien van de wegen, waarover ze de directe beslissingsbevoegdheid heeft, een afsluitingsprocedure in gang zetten.
De Wegenwet biedt de mogelijkheid om een openbare weg geheel aan het verkeer te onttrekken als daarvoor een dringende reden aanwezig is en het algemeen belang zich daartegen niet verzet. De onttrekking is gebonden aan een wettelijke procedure (veelal een besluit van de gemeenteraad, goed te keuren door Gedeputeerde Staten met beroepsmogelijkheden op de Kroon). Na een dergelijke algemene onttrekking kan de weg dan weer worden opengesteld voor een aantal verkeerscategoriën. Zodoende kan gemotoriseerde verkeer geweerd worden en kan de weg tot openbaar fiets- of voetpad worden bestemd.
De procedure is echter een langdurig en moeizaam proces, tenzij men beschikt over een speciale verordening, zoals in Gelderland en Drenthe. Krachtens deze verordeningen kan het gemotoriseerde verkeer op wegen gelegen in gebieden waar natuurbelangen prevaleren, doch waar ook agrarische functies kunnen voorkomen, aan banden worden gelegd.

VOOR
NEMO: Kennis over deze wet en de speciale verordeningen is zeer nuttig. Dit zou, toegepast in specifieke situaties, toegankelijkheid van paden kunnen regelen voor b v. alleen wandelaars.

2.2.2 Privaatrechtelijke regelingen

* **Pachtwet** (De Koe, 1991)
De Pachtwet biedt mogelijkheden voor het toelaten van wandelaars op bijvoorbeeld verpachte waterschapsterreinen. Als de verpachter (in dit geval een waterschap) een lagere pachtprijs vraagt dan de prijs die zij volgens het Pachtnormenbesluit mag vragen, kan worden aangenomen dat het opnemen van "recreatief wandelen" in een pachtovereenkomst niet als buitensporig aangemerkt wordt. Er is namelijk geen sprake van een ernstige inbreuk op de bedrijfsvoering van de pachter.

VOOR
NEMO: Men kan verpachters vragen r.m. expliciet op te nemen in de pachtovereenkomst.

* **Looprecht**
Om sportvisserij te kunnen beoefenen is voor de overgrote meerderheid van de sportvissers het mogen betreden van de oevers een voorwaarde.

VOOR
NEMO: meer is ons hierover niet bekend.

* **Erfdienstbaarheden** (Stichting Recreatie, 1981)
Erfdienstbaarheden zijn beperkte zakelijke rechten op grond van een ander. Artikel 721 Burgerlijk Wetboek

zegt: "Erfdienstbaarheid is een last waarmee een erf bezwaard is, tot gebruik en ten nutte van een erf, hetwelk aan eenen anderen eigenaar toebehoort". (Met erf wordt bedoeld: het erf met diens bewoners.) Lid 2 van art. 721 zegt:" dezelve mag, noch ten laste, noch ten behoeve van een persoon, daargesteld worden". Dit is dus een zeer beperkte vorm van medegebruik.

VOOR
NEMO: Dit recht geldt dus alleen voor een andere erfeigenaar (dit is niet persoonsgebonden, maar erfgebonden) en geldt niet voor een (willekeurige) groep mensen zoals passanten.

Voorbeelden van erfdienstbaarheden zijn o.a.:

1. Het recht van weg (= voetpad, rijpad en dreef);
2. Het recht van uitweg;
3. Het recht van overpad.

Het benutten van het recht van overpad om bijvoorbeeld via een particulier erf twee voetpaden met elkaar te verbinden of een recreatief object te bereiken is een ingewikkelde juridische aangelegenheid indien de grondeigenaar niet bereid is mee te werken.

VOOR
NEMO: Een recht van overpad als erfdienstbaarheid, dus als juridische vorm, kan niet voor recreatief medegebruik gevestigd worden, omdat het willekeurige recreanten betreft. Een erfdienstbaarheid is namelijk verbonden aan bepaalde personen (de eigenaar van een erf) ten behoeve van of ten laste waarvan het recht gevestigd is (Stichting Recreatie, 1981, p54). Dit recht is niet bruikbaar voor andere mensen dan diegenen die bij een erf horen.[4]

*** Overeenkomsten**

Een overeenkomst tot regeling van overpad tussen beheersinstantie (gemeente, waterschap, recreatieschap) en eigenaar/gebruiker komt meestal niet gemakkelijk tot stand. Agrariërs zijn vaak bevreesd voor storing of overlast, zie H4.2 (zie voor een voorbeeld: Blok, in: Van der Voet en Burgers, 1987, p49-56). Een tweede nadeel is, dat dit niet zoveel zekerheid geeft, daar één van de partijen zich niet aan zijn afspraken kan houden. Voor al dergelijke overeenkomsten gelden de gewone regels van het burgerlijk recht (artikel 1269 e.v. Burgerlijk Wetboek) In principe zijn er geen vormvereisten voor de geldigheid van een contract en bestaat er contractvrijheid (Stichting Recreatie, 1981, p57).

---

[4]NB Het recht van overpad wordt genoemd zowel in een overeenkomst als onder erfdienstbaarheid. Om verwarring te voorkomen staat dan in de regel tekst expliciet genoemd om welke vorm het gaat.

VOOR
NEMO: Zo'n overeenkomst heeft direct nut voor het regelen van toegankelijkheid van terrein voor recreanten.

2.3 Regelingen op provinciaal niveau

Er zijn geen regelingen die r.m. expliciet noemen, maar niettemin wordt deze vorm van recreatie bevorderd c.q. ondersteund; enerzijds door het verlenen van subsidie voornamelijk ten behoeve van voorzieningen en anderzijds door verordeningen en besluiten. De laatste bevatten verbods- en gebodsbepalingen die doorgaans regulerend en zonerend (zie H3.4.3) van strekking zijn. Bepaalde groepen recreanten kunnen hiervan profiteren hoewel de hoofddoelstelling een niet recreatieve kan zijn.

VERORDENINGEN, BESLUITEN EN OVEREENKOMSTEN
Er kunnen in de diverse provincies verordeningen, besluiten en overeenkomsten zijn die nagenoeg dezelfde doelstelling hebben. Hieronder volgen er een paar.

* **Verordening Verkeersbeperking Natuurgebieden**
  Ter bescherming van natuurbelangen kunnen Gedeputeerde Staten besluiten dat bepaalde geheel of gedeeltelijk in en/of direct langs natuurgebieden gelegen wegen of gedeelten van zodanige wegen niet met motorvoertuigen mogen worden bereden gedurende door GS vast te stellen dagen en/of uren per dag. Het afsluiten van wegen voor gemotoriseerde verkeer kan tot gevolg hebben dat het betreffende gebied aantrekkelijk wordt voor bepaalde vormen van r.m. (wandelen, fietsen).

VOOR
NEMO: Kennis van deze verordening kan zeer relevant zijn voor openstelling van paden voor b v. alleen wandelaars.

* **Wadloopverordening Friesland, Groningen**
  Op grond van deze verordening is het verboden zich zonder vergunning van Gedeputeerde Staten te voet of met enig voertuig op het Wad te begeven met het kennelijk doel op deze wijze een tocht op het Wad te houden. Voor onder andere het houden/organiseren van wadlooptochten kan echter vergunning worden verleend.

2.4 Regelingen op gemeentelijk niveau

Regelingen voor NATUUR EN LANDSCHAP

* **Natuur- en landschapsschoon binnen de gemeente**
  Ter bescherming van natuurschoon zijn bepalingen in de Algemene Politie Verordeningen[5] (APV) met betrekking tot openbaar groen opgenomen.

---

[5] Binnenkort wordt deze naam veranderd in Algemene Plaatselijke Verordeningen.

VOOR
NEMO: Bekijk per situatie of deze gemeentelijke bepalingen gebruikt kunnen worden ten nutte van wandelaars.

Regelingen voor INFRASTRUCTUUR

*** Verkeer**
De meeste APV's bevatten een bepaling ter regulering van het ruiter- en motorrijtuigen (op twee wielen)-verkeer in natuurgebieden. Enkele gemeenten hebben een "Verordening verkeersbeperkende maatregelen ter bescherming van het milieu".
VOOR
NEMO: Bekijk per situatie of deze gemeentelijke bepalingen en verordeningen van nut zijn voor de toegankelijkheid van wegen voor wandelaars.

*** Reglement op de wegen**
De meeste APV's bevatten voorschriften voor de veiligheid op en ter bescherming van wegen, die niet onder het provinciale reglement of het rijksreglement vallen.
VOOR
NEMO: Bekijk per situatie of deze gemeentelijke regelingen van nut zijn voor toegankelijkheid van wegen voor wandelaars.

2.5 Regelingen op intergemeentelijk niveau

Er zijn weinig regelingen die bevordering van r.m. ten doel hebben. Er zijn wat intergemeentelijke organisaties, die gericht zijn op bevordering van recreatiemogelijkheden. Deze organisaties zijn van direct belang voor r.m.

Hier volgt een voorbeeld van de aanpak van een intergemeentelijke organisatie:
Door de Brede overleggroep kleine dorpen in Drenthe wordt gewerkt aan het samenstellen van z.g. knapzakroutes. Dit zijn wandelroutes met een uitvoerige beschrijving van het landschap. Ze voeren vooral ook langs en door kleine dorpen. De werkwijze is zodanig dat vanuit een centraal punt aantrekkelijke routes globaal worden samengesteld. De definitieve keuze van de tracés wordt in overleg met de plaatselijke vereniging van dorpsbelangen gemaakt.

Voordeel van deze aanpak is dat men plaatselijk weet welke boer gemakkelijk benaderbaar is en welke bij voorbaat tegen een door of langs zijn weiland geprojecteerde route is. Met die gegevens kan bij de tracékeuze rekening worden gehouden. Een tweede voordeel is dat de grondeigenaren worden benaderd door bewoners vanuit het eigen dorp en niet door een gemeentelijk of provinciaal ambtenaar. Belang hiervan is gebleken (zie Blok, in: Van der Voet en Burgers, 1987, p54).
Een derde voordeel is dat deze agrarische gemeenschappen ook weer duidelijke relaties hebben naar de ingelanden van een waterschap en via die kanalen het gebruik van schouwpaden en dergelijke eenvoudiger "af te dwingen" is.

Er wordt aan een dertigtal routes gewerkt; de eerste routes zijn thans (schrijve 1985) gereed. Deze werkwijze blijkt erg vruchtbaar te zijn.
VOOR
NEMO: Het kan heel nuttig zijn om contact op te nemen met deze Brede overleggroep kleine dorpen in Drenthe, om van hun ervaringen te leren.

2.6 Bijzondere paden

Naast de openbare wegen bestaat er een breed scala aan (bijzondere) paden die soms wel, soms niet openbaar zijn. Hieronder volgen een paar van dergelijke paden.

*** Jaag- of trekpaden**

Deze paden, die dienden tot het van de wal af trekken of "jagen" van vaartuigen, zijn veelal eigendom van een openbaar lichaam en staan aangegeven op de wegenlegger. Het Burgerlijk Wetboek zegt in art. 720: "de rechten en verplichtingen ten openbare of gemeentelijke nutte daargesteld, ten onderwerp hebbende de voet- en jaagpaden langs bevaarbare en vlotbare rivieren, het maken of herstellen van wegen, dijken en andere openbare of gemeentelijke werken, zijn bij bijzondere wetten en verordeningen geregeld" (Stichting Recreatie, 1981, p53).

VOOR
NEMO: Het recht van jaagpad bestaat nog. Het is de vraag in hoeverre dit rechten geeft aan wandelaars (die geen vaartuigen "jagen") om hiervan gebruik te maken. De jaagpaden die openbaar zijn, mogen betreden worden. Bij degene die niet op de wegenlegger voorkomen, is dit niet duidelijk.

*** Schouwpaden**

Deze paden zijn in de regel niet openbaar maar eigendom van een waterschap. Wel kan een waterschap beslissen de paden openbaar te maken en te laten gebruiken door recreanten.

*** Voetpaden, zoals kerkepaden**

Veel paden komen voor op de wegenlegger en zijn dan openbaar. Het weer in gebruik nemen kan van recreatieve betekenis zijn. Zie ook: Goossens, 1987, p54.
Ter verkrijging van een doorgaande c.q. rondgaande route kan een kortsluiting over een agrarisch perceel noodzakelijk zijn. In de praktijk zal dit meestal alleen te realiseren zijn door aankoop of pacht van het gehele perceel, of als men geluk heeft van een smalle strook. In ruilverkavelingsverband kan een en ander doorgaans soepel geregeld worden.
Eenvoudiger ligt het als niet meer gebruikte paden openbaar zijn, dus op de wegenleggers vermeld staan. Door het treffen van veelal eenvoudige voorzieningen kan zo'n pad, bijvoorbeeld een voormalig kerkepad, weer als

wandelpad in ere hersteld worden.

VOOR
NEMO: Een inventarisatie van dit soort paden verdient aanbeveling.

2.7 Conclusie

In dit hoofdstuk zijn regelingen, die betrekking hebben op wandelen, op een rij gezet. Samenvattend kan worden gesteld dat er weinig wetten, verordeningen en reglementen zijn die r.m. direct bevorderen. Zo zijn er weinig juridische mogelijkheden om specifiek ten behoeve van het wandelen de toegankelijkheid van bestaande paden of het creëren van nieuwe paden, te vergroten.
Daarentegen zijn er wel, die indirect aan r.m. een bijdrage leveren met name door bewaking, c.q. bevordering van de kwaliteit van het recreatie-milieu, dan wel door regulering van de toegankelijkheid en het gebruik hiervan.
Wat er nu is, is een samenraapsel van regels, op verschillende niveaus, die voor andere doeleinden zijn ontwikkeld en zijdelings van toepassing zijn op, of aangepast zijn voor r.m.. Dit blijkt uit meerdere bronnen. Om beperkte toegankelijkheid, dus alleen voor wandelaars mogelijk te maken, moeten argumenten op het vlak van verkeersveiligheid of natuurbehoud gebruikt worden om bij de huidige wetgeving aan te kunnen sluiten.

Er is nieuwe wetgeving nodig, die bevordering van r.m. ten doel heeft. Bij de Vakgroep Ruimtelijke Planvorming van de Landbouwuniversiteit houdt men zich bezig met recreatieonderzoek. Zij komen tot de zelfde conclusie mede naar aanleiding van een internationaal vergelijkend onderzoek over toegankelijkheid van paden. Zij hebben een eigen bijdrage geleverd. Dit onderzoek is echter nog niet in de publiciteit gebracht.

HOOFDSTUK 3 MOGELIJKHEDEN OM RECREATIEF MEDEGEBRUIK TE BEVORDEREN

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk willen we ingaan op de maatregelen die genomen kunnen worden om r.m. te bevorderen. Naast boeren zijn andere partijen betrokken bij r.m. of kunnen van belang zijn voor het bevorderen van r.m. Zij worden iets nader toegelicht. We geven in grote lijnen het beleid rond r.m. weer. Tenslotte gaan we in op de financiële aspecten ter bevordering van r.m..

3.2 Maatregelen en voorzieningen

Ter stimulering van het wandelen zou de overheid bij het verbeteren of uitbreiden van de bestaande mogelijkheden, de volgende maatregelen kunnen treffen:
(Voor paginaverwijzingen: K= Van der Kruis en Katteler, 1984; I= I.P.O. voor Recreatie en Natuurbescherming, 1985)

1. Aanleg van vrijliggende wandelpaden (K. p12);
2. Aankoop c.q. pacht van smalle stroken langs of over perceelsgrenzen voor de aanleg van paden, bijvoorbeeld voor kortsluiting van twee reeds bestaande routes of voor het bereikbaar maken van een recreatieve bestemming (I. p5);
3. Toegankelijk en bruikbaar maken van oude kerkepaden, jaagpaden en schouwpaden (I. p5);
4. Doortrekken van wandelroutes zodat een rondje gelopen kan worden (K. p91);
5. Bewegwijzeren van routes (K. p91;I. p5);
6. Bevorderen dat bepaalde terreinen, bijvoorbeeld een landgoed, voor publiek worden opengesteld (K. p.12);
7. Toegankelijkheid en ontsluiting van een gebied bevorderen (K. p97);
8. Verkeersmaatregelen ter beveiliging (K. p91);
9. Al of niet tijdelijk afsluiten van wegen, bijvoorbeeld voor gemotoriseerde verkeer (I. p5);
10. Instellen van een aanlijn-gebod voor honden (K. p12);
11. Plaatsen van heiningen, veeroosters, overstapjes, klaphekken, tourniquets, vlonders, bruggetjes en dergelijke (I. p5);
12. Aanleg van picknickplaatsen (K. p12;I. p5);
13. Aanleg van bankjes langs de wegen (K. p12;I. p5);
14. Aanleg van parkeergelegenheden (K. p12;I. p5);
15. Aanbrengen van afvalbakken (K. p12;I. p5);
16. Aanplant van bomen en/of struiken langs routes (I.p5);

Ad 3. Door eenvoudige maatregelen (zoals genoemd onder 11) kunnen niet meer gebruikte, maar wel openbare paden weer als wandelpad in ere hersteld worden. Op diverse plaatsen wordt gestreefd naar openstelling en bruikbaar maken voor fietsers en/of wandelaars en vissers van schouwpaden langs grote wateren. Deze schouwpaden zijn doorgaans in eigendom en beheer bij waterschappen die de percelen waarop de schouwpaden zijn gelegen meestal verpachten. Een vergoedingsregeling voor de pachter kan noodzakelijk zijn (I. p22).

ad 9. In het broedseizoen (weidevogels) kan afsluiting van voetpaden door beweide percelen gewenst zijn (I. p22).

Ad 11 Op kavelgrenzen zijn dikwijls overstapjes voor het passeren van hekwerk nodig (I. p22).

Algemene maatregelen in de zin van het uitvaardigen van een gebod op het aanlijnen van honden en het verbod op het achterlaten van afval lossen voor boeren de grootste problemen op. Ze hebben een positieve invloed op de houding van boeren ten aanzien van r.m. (Van der Kruis en Katteler, 1984, p96).

3.3 Andere belanghebbende partijen

Hoewel recreatie in agrarisch gebied vooral getoetst moet worden aan agrarische belangen, zijn er ook andere belangen in het geding. Onder andere het waterbeheer en natuur- en landschapsbehoud hebben te maken met (de gevolgen van) recreatie. Hoewel dit niet direct een antwoord is op de vraag van NEMO, willen wij hier toch op ingaan. Wij zijn van mening dat het goed is te weten waar belangen, invloed en geld zitten. Hoewel de informatie hier niet volledig is, kan het een handvat bieden om verdere informatie te vinden of om partijen aan te schrijven.

3.3.1 De Waterschappen

De waterschappen zijn overheidsinstellingen. Zij voeren het beheer over het water; ook zijn zij soms belast met het beheer en onderhoud van een aantal wegen, vooral gelegen op dijken. Uitbreiding van mogelijkheden voor recreatie ligt bij de waterschappen niet in de lijn der verwachting, want recreatie is voor hen veeleer een verschijnsel dat geen geld mag kosten. Om hinder van recreanten te voorkomen, wordt enige regulering nodig geacht. Eventuele kosten zouden met name het recreatieschap toevallen.
De Unie van Waterschappen heeft het boekje "Waterschappen en recreatief medegebruik" in 1991 uitgebracht. Hierin staat een uitgebreid overzicht van de recreatieve wensen en de knelpunten en mogelijke oplossingen die de waterschappen zien. De waterschappen vinden zelf hun medewerking verlenen aan r.m. belangrijk, vanwege hun algemene maatschappelijke functie. Uit het werk spreekt een open houding ten opzichte van r.m. Het is

zeker aan te bevelen dit boekje door te nemen. Het biedt veel aanknopingspunten. De waterschappen hebben vele kilometers waterlopen, waterkeringen en onderhoudspaden in beheer, welke een grote rol kunnen hebben voor recreatie (Unie van Waterschappen, 1991, p39).
Er geldt als principe dat de met r.m. samenhangende kosten gedragen worden door de overheden of organisaties die de betreffende recreatieve belangen behartigen. Elk waterschapsbestuur kan echter individueel de beslissing nemen om toch (een deel) van de kosten op zich te nemen (Unie van Waterschappen, 1991, p42).

3.3.2 Natuur- en landschapsbeschermingsorganisaties

Dit zijn particuliere stichtingen of verenigingen. Natuur- en landschapsbeschermingsorganisaties hebben het behartigen van recreatieve belangen meer geïntegreerd in het beleid dan de Waterschappen. Een belangrijk sturingsmechanisme is het reguleren van de recreatiedruk naar draagkracht van het gebied. Hiervoor gebruiken de organisaties een systeem van zonering (Van der Kruis en Katteler, 1984, p94).
Natuurbeschermingsorganisaties kunnen problemen hebben met het afsluiten van een gebied. Omdat de leden van een natuurbeschermingsorganisatie tegelijk ook de gebruikers zijn, kan afsluiting het maatschappelijk draagvlak van de organisatie verkleinen (Van der Voet en Burgers, 1987, p96).

3.3.3 Recreatieschap

Het recreatieschap is een overheidsinstelling. Recreatieschappen nemen een positie in tussen de aanbod- en de vraagzijde. Bij het beheer van recreatieterreinen heeft het schap plichten als aanbieder. Anderzijds vertegenwoordigt een recreatieschap ook gebruikersbelangen, met name bij de regulering van medegebruik. Voor dit doel wordt vaak onderhandeld met boeren en waterschappen (Van der Voet en Burgers, 1987, p96).

3.3.4 Recreantenorganisaties

De recreantenorganisaties hebben belangenbehartiging als belangrijkste taak. Voor een groot deel betekent dit de zorg voor het verkrijgen van toegang tot het landelijk gebied en voor het creëren van afdoende voorzieningen. Er wordt ook op de taak van de recreantenorganisaties gewezen om onderling samen te werken, zodat men elkaar bij het op tafel leggen van wensen niet bij voorbaat dwars zit. In dit verband wordt ook de Stichting Recreatie genoemd, als vertegenwoordiger van de informele, ongeorganiseerde recreant. De recreanten-organisaties ontvangen financiële steun van de rijksoverheid (Van der Voet en Burgers, 1987, p96, p99).

3.4 Beleid

3.4.1 Taak van de overheid

Hogere overheden kunnen een taak hebben in de bevordering van de recreatieve toegankelijkheid. Hierbij denken zij vooral aan een voorwaardenscheppend beleid in financiële zin. Tevens zouden bij het verstrekken van algemene subsidies (bijvoorbeeld bij ruilverkavelingen) voorwaarden moeten worden opgenomen die het bevorderen van de recreatieve toegankelijkheid dwingend opleggen. De steun aan recreantenorganisaties wordt eveneens als een van de overheidstaken gezien. Het ontbreekt deze organisaties vaak aan financiële middelen om in onderhandelingen regelingen te kunnen treffen ten aanzien van het r.m. (Van der Voet en Burgers, 1987, p99).

* **Financiën**

  De ervaring leert dat door bezuinigingen bij met name het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij de realisering van voorzieningen voor openluchtrecreatie, vooral in niet-aandachtsgebieden, problematisch is geworden. Ook wordt bezuinigd op recreatieve voorzieningen in ruilverkavelingen. Het is zaak om aan de bevordering van r.m. veel aandacht te besteden, omdat hiermee doorgaans geen hoge investeringen gemoeid zijn. Het behoud van bestaande voorzieningen ten behoeve van r.m. (zoals bestaande voetpaden en dergelijke) brengt weinig kosten met zich mee.

  De provincie Noord-Holland zegt over de kosten van r.m in de beleidsnota "Naar buiten"(1990, p11), dat zij streeft naar beperking van de kosten van inrichting en beheer. Dit wil zij bereiken door soberheid, goedkoop beheer en particulier initiatief. Zij stelt dan wel, dat de voorzieningen openbaar moeten zijn.
  Veel van de genoemde maatregelen vragen geld voor aanleg of onderhoud. De bereidheid tot betalen voor bepaalde voorzieningen loopt bij recreanten sterk uiteen (Van der Kruis en Katteler, 1984, p78).

* **Beheer**

  Voor beheerders van bos- en natuurgebieden is het van belang dat de lokale overheid taken op zich neemt in de sfeer van publieksbegeleiding en toezicht. Zij voeren hierbij als argument aan, dat als er geen toezicht is het geen zin heeft om een voorwaardenscheppend beleid te voeren (Van der Voet en Burgers, 1987, p98).

  Het toewijzen van het eigendom, beheer en onderhoud geeft nog al eens moeilijkheden. De vraag rijst of het beheer en onderhoud van eenvoudige voorzieningen niet geheel of gedeeltelijk door stichtingen met betrekking tot vrijwillig landschapsbeheer verricht zou kunnen worden.

Het verdient overweging na te gaan of in dit verband de rijksregeling Beschikking Onderhoudsovereenkomsten Landschapselementen (B.O.L.) kan worden aangepast. Deze regeling zal worden opgenomen in de Wet Beheer Landbouwgronden (schrijve 1985)(I.P.O. voor Recreatie en Natuurbescherming, 1985, p24).

3.4.2 Subsidie- en voorzieningenbeleid

Er zijn verschillende subsidiemogelijkheden (zie voor een overzicht p10+11, I.P.O. voor Recreatie en Natuurbescherming, 1985)[6].

Subsidiemogelijkheden van belang voor wandelpaden:

* Realisering, uitbreiding en verbetering van recreatieprojecten en projecten ten dienste van de toeristische infrastructuur, verwerving van de benodigde gronden inbegrepen. In de praktijk betreft het veelal eenvoudige voorzieningen zoals in hoofdstuk 3.2 genoemd worden. In het algemeen moeten de te subsidiëren voorzieningen onderdeel vormen van een groter plan (bijvoorbeeld een voetpadenplan).
* Er is een regeling gesubsidieerde aankopen door particuliere natuurbeschermingsorganisaties.
* Recreatieve steunpunten ten behoeve van zonering in natuurgebieden/landelijk gebied en ten behoeve van het verbeteren van gebruiksmogelijkheden voor de recreant.
* Het tot stand brengen van een (in aansluiting op ANWB-bewegwijzering) voor recreatief gebruik bedoeld systeem van wegwijzers.
* Beheer provinciale terreinen en landgoederen. Onder bepaalde voorwaarden kunnen deze terreinen openstaan voor rustige vormen van recreatie als bijvoorbeeld wandelen. Met behulp van recreatieve voorzieningen wordt geleiding van bezoekers en zonering in het terrein nagestreefd (informatiepanelen, gemarkeerde routes, bezoekerscentrum, parkeerterreinen).
* Opknappen van voorzieningen op particuliere landgoederen en in bossen, mits openstelling voor het publiek is gewaarborgd. De relatie met r.m. is hierin gelegen dat wandelaars (en soms ook fietsers) gebruik mogen maken van de landgoederen en bossen.
* Beheer en/of inrichting kleinere natuur- en landschapselementen in het cultuurlandschap. De relatie met r.m. ligt in het behoud van de kwaliteit van het landschap en de natuur hetgeen indirect in het belang is van de recreant.

---

[6] Niet genoemd, maar wel van belang is de rijksregeling voor het verlenen van subsidie in plannen en het tot stand komen van recreatieprojecten, de zgn. "Planningsprocedure Openluchtrecreatie". Hierover hebben wij verder geen informatie kunnen vinden.

3.4.3 Zonering

Om r.m. zorgvuldig te begeleiden is het belangrijk dat de recreatiedruk in een bepaald gebied niet te hoog wordt. Om de recreatiedruk te reguleren naar de draagkracht van een gebied kan zonering worden toegepast. Bepaalde gebieden zijn niet of slechts beperkt toegankelijk. Met name wat betreft wandelaars kan gebruik worden gemaakt van een stelsel van paden (Van der Kruis en Katteler, 1984, p94).
Het verdient aanbeveling de zonering steeds op lokaal niveau te regelen. Gemeenten hebben immers een beter zicht op de plaatselijke recreatieve mogelijkheden dan hogere overheden. Recreatief medegebruik blijkt vooral in gebieden met afwisselend landbouw, natuur en andere functies in kleinere ruimtelijke eenheden bevorderd te kunnen worden (I.P.O., 1985, p23). Dit is aantrekkelijk gebied. Er is dan sprake van een zonering op landelijk niveau. De overheid stimuleert recreatie met name in die gebieden waar de landbouw niet de hoofdfunctie is.

Nemo: Overheden en organisaties zullen r.m. in gebieden juist stimuleren of afremmen. Inzicht in die keuzes is belangrijk.

3.4.4 Regelgeving

Er zijn erg veel regels en maatregelen op wettelijk-, planologisch-, inrichtings- en beheersniveau. Vaak bestaat hierover bij de gebruikers (d.w.z.de recreanten, beheerders, agrariërs) onduidelijkheid door de hoeveelheid of doordat men ze niet goed kent of ze niet begrijpt. Het resultaat is, dat ze niet effectief zijn en daarnaast leidt dit ook tot een weerstand tegen r.m..
Wat nodig is, is uniformiteit van wetgeving. Daarnaast zou voorlichting over doel en inhoud van de regelgeving, zonodig ook aan beheerders en agrariërs, aanmerkelijk vergroot moeten worden, om de uitvoering te bevorderen. Er zou met nadruk op gelet moeten worden dat de regels en maatregelen elkaar ondersteunen en aanvullen.

3.4.5 Aangrijpingspunten in beleid

Het verdient overweging dat r.m. een duidelijke plaats krijgt in streekplannen en bestemmingsplannen, ruilverkavelingsplannen en recreatiebasisplannen (Goossens, 1987). Deze plannen bevorderen r.m. in het algemeen niet, maar kunnen wel de voorwaarden scheppen.

* **Bestemmingsplan**
  In een bestemmingsplan kunnen voorwaarden worden geschapen die r.m. mogelijk maken, bijv. de aanleg van parkeerplaatsen, voetpaden e.d.. Van bevorderen van r.m. in directe zin is in feite geen sprake. Wel is het bestemmingsplan het enige planologische plan dat

bindingskracht voor de burger heeft. Zie Goossens, 1987 en Stichting Recreatie, 1981, p55+56 en H2.2.1.

VOOR
NEMO: stap in concrete situaties naar de gemeente en bekijk ter plekke de mogelijkheden. Hier is niet iets algemeens over te zeggen.

*** Ruilverkavelingswet**

Ruilverkaveling is een aangrijpingspunt van beleid. Op grond van de Ruilverkavelingswet van 1954 bijvoorbeeld, kan bij herindeling van de grond rekening gehouden worden met gronden die voor de recreatie bestemd zijn. Art. 79 lid 6 van die wet geeft ook een ontstaansgrond voor het openbaar worden van de weg (Stichting Recreatie, 1981, p58). In ruilverkavelingen worden voorzieningen aangelegd, maar er gaan ook oude mogelijkheden verloren. Het verdient aanbeveling tijdens de voorbereiding mogelijkheden die teloor kunnen gaan, zoals openbare paden en andere rechten, te inventariseren en de aandacht te vestigen op behoud ten behoeve van r.m..

*** Beleidsnota's**

Provinciale beleidsnota's toerisme en recreatie (b v. T.R.O.P.: Toeristisch Recreatief Ontwikkelings Plan) kunnen van belang zijn. Hierin wordt een geïntegreerde ontwikkeling van toerisme en recreatie voorgestaan.

VOOR
NEMO: Nadere informatie over de T.R.O.P. kan worden verkregen bij het Bureau recreatie en toerisme van de provincie.

3.4.6 Voorbeelden van beleid

*** Cultuurhistorische paden, Friesland**

Het huidige provinciale beleid is gericht op het behoud van cultuurhistorische paden. Deze doelstelling uit het Streekplan Friesland moet vooral gestalte krijgen bij de toetsing van bestemmingsplannen, ruilverkavelingsplannen en wegenleggers. Gedeputeerde Staten zullen daarbij bevorderen dat belangrijke cultuurhistorische paden die niet meer op de wegenleggers voorkomen, hierop alsnog worden opgevoerd. Afweging ten opzichte van andere belangen (onder andere agrarische) is hierbij uiteraard noodzakelijk. Verder zal er zo mogelijk sprake zijn van een gecombineerde inzet van financiële middelen uit provinciale fondsen voor respectievelijk natuur- en landschapszorg, monumentenzorg en recreatiebelangen. De instandhouding c.q. meer toegankelijk maken van oude kerkepaden, jaagpaden en dergelijke is van duidelijk belang voor wandelaars.

* **Streekplan Zuid-Holland**
  In Zuid-Holland heeft het te voeren beleid inzake recreatief (mede)gebruik onder andere gestalte gekregen in het streekplan. In het voorontwerpstreekplan Zuid-Holland-West worden namelijk voorstellen voor een "groene dooradering" gedaan. Deze groene dooradering dient te worden opgevat als een systeem van recreatieve, ecologische en landschappelijke relaties. Het naam van het plan is 'Het Groene Netwerk'. Diverse activiteiten worden uitgevoerd (Vink, 1990).

3.5 Conclusie

In dit hoofdstuk draaide het om de vraag welke voorzieningen er te treffen zijn om het vrije wandelen te stimuleren. We kunnen concluderen dat er een groot aantal maatregelen te nemen zijn, die bevorderend kunnen werken op het wandelen. Veel van de mogelijkheden zoals genoemd in H3.2 hoeven niet veel geld te kosten.

Als er bepaalde voorzieningen getroffen moeten worden, is het van belang om daar alle partijen bij te betrekken. R.m.-bevorderend beleid moet gestimuleerd en gemaakt worden. Dit is een belangrijk aandachtspunt.
Het zal steeds van de lokale situatie en de specifieke behoefte afhangen, welke voorzieningen de meest geschikte zijn. Dit vereist wel, dat financiële en andere mogelijkheden op provinciaal of landelijk niveau aanwezig zijn.

HOOFDSTUK 4 BEELDVORMING BIJ BOEREN

4.1 Inleiding

Recreatie op het platteland blijft doorgaans niet zonder gevolgen. Boeren krijgen te maken met "stadsmensen", soms op een voor hen nadelige wijze; voor het betreffende agrarische gebied kunnen er ruimtelijke gevolgen zijn. Te denken valt aan benodigde grond voor voorzieningen; en ook voor het milieu blijft de aanwezigheid van recreanten niet altijd onopgemerkt. Tussen recreatie en landbouw kan een zekere spanning ontstaan. Dit hoofdstuk is vrijwel geheel gebaseerd op het onderzoek van Van der Kruis en Katteler, 1984. Bij informatie uit andere bronnen wordt steeds de bron vermeld.
Er is onderzocht hoe boeren oordelen over de huidige mogelijkheden voor recreatie in het agrarisch gebied en het vergroten van die mogelijkheden. Het onderzoek sluit aan op een onderzoek uitgevoerd door buro Maas in opdracht van de Rijksplanologische Dienst (Buro Maas, 1981, Tussen de bedrijven door). Het stuk van Van der Kruis en Katteler gaat vooral in op de sociale dimensie van het vraagstuk. Voor het onderzoek werden boeren uit een veenweidegebied nabij Zoetermeer en boeren uit een zandgebied bij Den Bosch geïnterviewd. Ook recreanten waren bij het onderzoek betrokken maar daar wordt hier niet verder op ingegaan.

4.2 Ervaringen van boeren met recreatief medegebruik

In landbouwkringen valt in het algemeen een terughoudende houding waar te nemen als het gaat om recreatieve belangen in agrarisch gebied. Men is beducht voor eventuele negatieve gevolgen van de recreatie voor de landbouw. Mede in dit verband is het interessant om na te gaan in welke mate boeren concreet overlast ondervinden van recreanten en om welk soort hinder het vooral gaat. Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat van algemene hinder geen sprake is. Recreatie in agrarisch gebied vormt kennelijk geen algemeen structureel probleem.
Boeren wijzen de aanwezigheid van recreanten niet af, maar brengen wel hun irritatie tot uiting over voor hen nadelige of storende handelingen; het zijn niet zozeer bepaalde recreatieactiviteiten die hinder veroorzaken als wel bepaalde punten samenhangend met die activiteiten.

De irritatie betreft:

a. het achterlaten van afval,
b. het laten loslopen van honden,
c. het vertrappen van gras,
d. het open laten staan van hekken,
e. het verstoren van vee,
f. het vernielen van materialen en in mindere mate het betreden van bouwgrond en het meenemen van landbouwprodukten.

Vooral aan de punten b en d storen de boeren zich.

Niet specifiek op de privégrond gericht is de hinder die boeren ervaren voor het landbouwbedrijfsverkeer.

Specifiek voor wandelen worden door boeren nog genoemd het betreden van privégrond en spelende kinderen op privégrond(p51).
Van wandelen als zodanig hebben de boeren in het algemeen niet veel hinder: 10 tot 15 % ondervindt matig tot veel hinder van wandelaars(p50).

Tussen het ervaren van recreatie als een probleem en een aantal bedrijfskenmerken of persoonskenmerken van de ondervraagde boeren bestaat geen samenhang (p35).

In een onderzoek van Blok (in: Van der Voet en Burgers, 1987) naar de toegang van het landelijk gebied voor recreatie is gebleken dat boeren moeite hadden met het maken van verbindingen tussen wandelpaden over privégrond. Boeren in de onderzochte gebieden voerden vooral de volgende weigeringsgronden aan:

a. Er is jongvee aanwezig;
b. Er is geen bezwaar tegen recreanten, maar er bestaat de angst om overspoeld te raken door horden recreanten."Laat de stad maar elders recreëren";
c. Er zijn slechte ervaringen vanuit het verleden met kampeerders;
d. Men wenst zich nergens aan te binden. Er wordt al zoveel opgelegd, denk aan de superheffing, de mestheffing, e.d.

Ook worden genoemd:

e. Verstoring van de zondagsrust;
f. De verbinding is te ver van het woonhuis, zodat de boer er geen toezicht op kan houden.

Een aantal boeren vindt dat de toegankelijkheid van eigen percelen door gemeente en overheid steeds meer wordt beknot. Als men dan vervolgens de boeren vraagt wandelaars toe te laten, is daar niet veel animo voor! (Blok, in: Van der Voet en Burgers, 1987, p53).

4.3 Acceptatie door boeren van bevordering van recreatie

Een eerste vereiste om boeren mee te krijgen met een beleid gericht op recreatieve ontwikkeling van agrarisch gebied is dat zij het belang onderkennen van een dergelijk streven. Uit het onderzoek van van der Kruis en Katteler blijkt dat er wat dat betreft een basis is om op voort te bouwen. Het aantal boeren dat op enigerlei wijze het treffen van maatregelen ter bevordering van diverse recreatie-activiteiten belangrijk vindt, is vrij groot. Per activiteit is dat steeds de helft van de ondervraagde boeren (p91). De boeren vinden vooral díe maatregelen die leiden tot een vermindering van hinder door recreanten. Maatregelen die meer gericht zijn op de recreatie zelf worden door een minder groot aantal boeren belangrijk

gevonden.

Boeren staan redelijk positief ten opzichte van recreanten, maar ze willen er geen last van hebben (p38). Boeren met grote bedrijven en boeren, die ervaring hebben met meerdere recreatie-activiteiten staan relatief vaak afwijzend tegenover r.m.. Ook relatief veel boeren die zeggen hinder te ondervinden van twee of meer recreatie-activiteiten wijzen r.m. af. Het is opvallend, dat boeren die veel ervaring hebben met recreanten minder positief staan ten opzichte van r.m. (p40). Boeren die geen opleiding hebben gevolgd wijzen recreatie beduidend vaker af dan boeren met een opleiding op het niveau van middelbare landbouwschool of hoger (p40).

Ten aanzien van wandelen zien vrij veel boeren de noodzaak in dat daarvoor privégrond nodig kan zijn. Een kwart van de boeren is bereid grond af te staan ten behoeve van het wandelen, uiteraard onder bepaalde voorwaarden.

4.4 Het maken van afspraken met boeren

Om het ongenoegen van boeren zo gering mogelijk te houden en recreanten de ruimte te bieden zou men tot bepaalde afspraken kunnen komen tussen boeren, recreanten en overheid. Veel boeren zeggen zichzelf niet graag vast te leggen door afspraken (58%). Veertig procent is tegen afspraken zelfs als men er geld voor zou krijgen. Ook uit het onderzoek van Blok (in: Van der Voet en Burgers, 1987, p53) blijkt dat het boeren niet om de vergoeding gaat. 69% van de boeren is van mening dat afspraken maken voorkòmt, dat het uit de hand loopt met "die dagjesmensen" (p36). Er is een voorkeur om met particulieren in zee te gaan in tegenstelling tot met de overheid (p92).
De houding van boeren tegenover het maken van afspraken in relatie tot de mate van hinder die zij ervaren, is onderzocht door Van der Kruis en Katteler (p35 e.v.). Boeren die hinder ondervinden staan minder positief tegenover het maken van afspraken dan boeren die weinig of geen hinder van recreanten hebben (p36).

Over het algemeen zijn de ondervraagde boeren goed op de hoogte van het bestaan van bepaalde privaatrechtelijke overeenkomsten. Het recht van overpad is bij driekwart van de boeren bekend. 33% van de boeren heeft het recht van overpad wel eens verleend en 89% van hen heeft er goede ervaringen mee (p88).
Uit het onderzoek van Blok (in: Van der Voet en Burgers, 1987, p54) kwam naar voren dat specifieke lokale inbreng absoluut noodzakelijk is. Zonder deze lokale kennis kost alles te veel tijd en moeite en kunnen eigenaren op een verkeerde wijze worden benaderd. Een bemiddelaar en/of een lokale vertegenwoordiger van een standsorganisatie kunnen hier een cruciale rol spelen. Zij leggen contacten en hebben een belangrijke begeleidende rol bij de aanbieding van een overeenkomst.

4.5 Houding van boeren ten aanzien van recreatie

De houding van de boer ten opzichte van de recreant wordt gezien als een van de belangrijkste sleutels tot het realiseren van r.m. (Van der Voet en Burgers, 1987, p56). Gesteld kan worden dat onder boeren een vrij wijd verbreide positieve stellingname tegenover de recreant waar te nemen is. De openheid gaat gepaard met de wens, dat er voorlichting gegeven wordt aan recreanten (p92).
Recreanten vinden het vaak minder belangrijk dat boeren heel nadrukkelijk in hun bedrijfsvoering worden gestoord. Voorlichting aan recreanten ten aanzien van deze punten zou mogelijk het bestaande onbegrip over het agrarisch bedrijf kunnen wegnemen en/of de recreanten de gevolgen van hun aanwezigheid laten inzien. Hiermee zou r.m. voor de boeren meer acceptabel worden. De boeren willen de recreatie graag reguleren en voor eventuele klachten ergens kunnen aankloppen (p92).
Het is weinig hoopgevend, dat boeren die veel in aanraking zijn geweest met recreanten minder positief staan tegenover r.m. van agrarisch gebied.
De boeren lijken minder geïnteresseerd in opbrengst uit recreatie dan in goede schaderegelingen en risicovermijding. Voor veel boeren speelt de angst voor het verlies van de eigen handelingsvrijheid mee (Van der Voet en Burgers, 1987, p57). Ook hebben veel boeren moeite met de bemoeienis van de overheid ten aanzien van de agrarische sector, zoals bijvoorbeeld de hinderwet en het natuur- en landschapsbeleid.
Er is een samenhang geconstateerd tussen het op de hoogte zijn van de standpunten van de standsorganisaties en de algemene instelling van boeren ten aanzien van recreanten. Gelet hierop kunnen de standsorganisaties een positieve functie vervullen bij het beleid gericht op inpassing van recreatie in agrarisch gebied (p94).

4.6 Voorlichting

Recreatief medegebruik zou een stuk soepeler geregeld kunnen worden als de verschillende betrokken partijen op de hoogte zouden zijn van elkaars standpunten.
Het geven van voorlichting over motieven, doel en inhoud van de regelgeving aan boeren en beheerders is zeer gewenst. Ook over aansprakelijkheid en schadevergoedingsregelingen is voorlichting noodzakelijk. Veel van de weerstand die er is tegen r.m. ontstaat door de onduidelijkheid van de huidige regelgeving (zie ook H3.4.5).
Voorlichting aan recreanten kan het bestaande onbegrip over het agrarisch bedrijf verminderen. Recreatief medegebruik kan hierdoor voor de boeren meer acceptabel worden (zie ook H4.5). Mogelijke manieren om voorlichting te geven zijn folders, panelen en excursies.

4.7 Schadevergoeding aan boeren

De provincie Zuid-Holland heeft de mogelijkheid om overeenkomsten af te sluiten met eigenaren indien er een gedeelte van een route over een particulier terrein loopt. Dergelijke overeenkomsten geven de eigenaar de mogelijkheid eventuele schade te verhalen op de provincie. De provincie heeft hiervoor een speciale verzekering afgesloten. Dit is een belangrijk argument om niet-openbare gedeeltes in de routes van "Het Groene Netwerk" op te nemen, al blijven er natuurlijk altijd eigenaren die niet willen meewerken. Tot nu toe zijn er geen schadeclaims bij de provincie ontvangen (De Vink, 1990). Er is meer duidelijkheid nodig over de mogelijkheden voor schadevergoedingen aan particuliere eigenaren op wier eigendom r.m. plaatsvindt. Ter vermijding van schadeperikelen kan het ook aanbeveling verdienen geboden en verboden in de A.P.V. op te nemen (I.P.O. voor Recreatie en Natuurbescherming, 1985, p25).

4.8 Conclusie

Uit hoofdstuk 4 blijkt dat boeren redelijk positief staan tegenover recreatie, en tegenover wandelen. Belangrijk is dat ze er geen hinder van ondervinden. Niet de recreatie-activiteiten zelf blijken hinder te veroorzaken, maar de handelingen die daarmee samenhangen.
Boeren willen geen geld verdienen door recreanten toe te laten, maar ze willen wel dat er goede schaderegelingen komen. In Zuid-Holland is een schadevergoedingsregeling tot stand gekomen, waar tot nu toe (april 1990) geen gebruik van gemaakt is. Bij de boeren is er ook behoefte aan informatie en aan een plaats waar ze met eventuele klachten naartoe kunnen.
Het maken van afspraken over r.m. lijkt noodzakelijk, maar boeren leggen zich niet graag vast aan nog meer regelingen.

HOOFDSTUK 5 AANBEVELINGEN

5.1 Aanbevelingen en aandachtspunten

Uit het onderzoek zijn aanbevelingen op diverse niveaus te formuleren. De aanbevelingen zijn zodanig gerangschikt, dat zij aansluiten bij de activiteiten van Nemo.

Regionaal niveau:
Leden van Nemo lopen tijdens hun wandelingen tegen de ontoegankelijkheid van paden aan. De volgende aanbevelingen kunnen bij het streven naar toegankelijkheid van belang zijn:

*juridisch

Kennis van bestaande regelgeving vergroot de toepasbaarheid.

Gebruik de Wegenverkeerswet, de Wegenwet en de Verordening Verkeersbeperking Natuurgebieden om selectieve toegankelijkheidsstelling van wegen te realiseren.

Vraag pachters om recreatief medegebruik expliciet op te nemen in de pachtovereenkomst.

Bewerkstellig recht van overpad d.m.v. een overeenkomst tussen de beheersinstantie en de eigenaar van een terrein.

Vraag waterschappen om (schouw)paden weer openbaar te maken.

*beleid

Integreer recreatieve belangen en voorzieningen in plannen, zoals: bestemmingsplan, landinrichtingswetten, ruilverkavelingsplan, enz..

Bevorder aandacht voor recreatief medegebruik in ruilverkavelingsplannen. Hier zijn nl. doorgaans geen hoge investeringen mee gemoeid.

Schakel andere organisaties in bij activiteiten. Vooral plaatselijke groepen kunnen een grote inbreng hebben.

Niet meer gebruikte wandelpaden, die wel openbaar zijn, kunnen door het treffen van veelal eenvoudige voorzieningen weer in ere hersteld worden.

*financieel

Optimaliseer het gebruik van bestaande financiële bronnen (subsidies, B.O.L., enz.).

*voorlichting

Boeren en beheerders dienen te worden voorgelicht over de inhoud en de motieven van de regelingen die bestaan met betrekking tot de toegankelijkheid van paden, enz.

Boeren en beheerders moeten worden voorgelicht over de vergoeding van door recreanten veroorzaakte schade. Dit vergroot medewerking aan recreatief medegebruik.

Voorlichting aan recreanten is noodzakelijk om schade en irritaties te voorkomen.

Als in één regio meerdere knelpunten zijn, dan is het te overwegen om een gebiedsplan op te stellen. Naast de genoemde aanbevelingen zijn de volgende van belang:

*beleid

Leg contact met, en doe kennis op bij organisaties als b v. de Brede overleggroep kleine dorpen in Drenthe.

Betrek mensen uit de regio bij het ontwikkelen van plannen. Dit leidt tot meer betrokkenheid en meer invloed bij de planontwikkeling en realisatie daarvan.

Een inventarisatie van niet meer gebruikte paden, die wel op de wegenlegger voorkomen, verdient aandacht.

*voorlichting

Het is wenselijk steeds daar voor te lichten waar er sprake is van plannen of maatregelen op het gebied van recreatief medegebruik.

Het kan van belang zijn om de standsorganisaties bij de voorlichting en onderhandelingen te betrekken.

Vergroot duidelijkheid in mogelijkheden voor schadevergoedingen aan particuliere eigenaren op wiens eigendom recreatief medegebruik plaatsvindt.

Landelijk niveau:
Bij belangenbehartigingsactiviteiten van Nemo, met name op landelijk en provinciaal niveau, zijn de volgende aanbevelingen eveneens relevant:

*juridisch

Er is een specifieke wet voor recreatief medegebruik nodig. Een wet kan het recht op de toegankelijkheid van onverharde paden versterken. Dit zou de eenduidigheid en daardoor de efficiëntie zeer verhogen en de samenwerking

tussen alle betrokken partijen versoepelen.

Bevorder duidelijkheid in de bestaande regelgeving door uniformiteit, voorkoming van versnippering en vereenvoudiging te stimuleren.

*financieel

Bevorder een voorwaardenscheppend beleid in financiële zin door de overheid.

Bewerkstellig de opname van voorwaarden bij verstrekking van overheidssubsidies, die de recreatieve toegankelijkheid dwingend opleggen.

Financiële steun aan recreantenorganisaties is van belang om recreatief medegebruik te stimuleren.

5.2 Aanbeveling voor onderzoek

Er is internationaal onderzoek gedaan naar de wetgeving met betrekking tot recreatief medegebruik, maar dat is nog niet openbaar. Het beschrijft de wetgeving in 8 westeuropese landen (redactie Peter Scott). De nederlandse bijdrage is verzorgd door de vakgroep Ruimtelijke Planvorming van de Landbouwuniversiteit te Wageningen. Nemo kan meer informatie verkrijgen bij ir. J.L.M. Van der Voet en drs. J.F.B. Philipsen (medewerkers van de vakgroep Ruimtelijke Planvorming). Deze wetenschappers onderstrepen de noodzaak om in de wetgeving specifiek iets te regelen voor recreatief medegebruik. Onderzoek kan een bijdrage leveren aan de concretisering van dit idee.

GEBRUIKTE LITERATUUR

Brunenberg, H.M.G.
Toegankelijkheid van wateren voor de waterrecreatie, een juridisch-bestuurlijke verkenning. Doctoraalscriptie vakgroep Cultuurtechniek, Landbouwuniversiteit Wageningen, 1987, 117p.

Buro Maas **Tussen de bedrijven door,** 1981

Goossen, C.M.
Onverharde weg en recreatief medegebruik. Stageverslag Universiteit van Amsterdam, 1986. 76p.

Heijer, M. den
De weg is vrij, een inventarisatie van de mogelijkheden om (verkeers-)maatregelen te treffen ten behoeve van niet-verkeersbelangen buiten de bebouwde kom. Doctoraalscriptie Agrarisch Recht en Ruimtelijke Planvorming, Landbouwuniversiteit Wageningen. 1992, 95p.

I.P.O. voor Recreatie en Natuurbescherming, Projectgroep Recreatief Medegebruik
Onderzoek naar de regelingen met betrekking tot recreatief medegebruik. 1985, 27p.,ISN 264750*.

Koe, J. de **Recreatief medegebruik van verpachte waterschapsterreinen,** Werkgroep Recreatie en Vakgroep Agrarisch Recht, Landbouwuniversiteit Wageningen, 1991, 61 p. (Rapport/Landbouwuniversiteit, Werkgroep Recreatie nr. 13)

Koninklijke Nederlandse Toeristenbond ANWB
Recreatief medegebruik van het landelijk gebied: inhoudende de beschouwingen en discussie van de A.N.W.B.-recreatiestudiedag 1978, alsmede een aantal op het thema betrekking hebbende artikelen, dat eerder gepubliceerd werd in het tijdschrift Recreatievoorzieningen, ANWB, Den Haag, 1979, 56p. (Recreatiebrochure ANWB no.20)

Kruis, A. van der en Katteler, H.
Rekreatie in agrarische gebied, ervaringen van boeren en rekreanten met rekreatief medegebruik. Nijmegen, Instituut voor Toegepaste Sociologie. 1984, 128p.

Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk,
Recreatief medegebruik: een brochure over het behouden en/of verruimen van de mogelijkheden via bestaande planvormen en juridische regelingen, Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, 's-Gravenhage, 1982, 40 p.

Provincie Noord Holland
Beleidsnota naar buiten: recreatief medegebruik van het landelijk gebied, ontwerp, Haarlem, 1990, 63 p.

Stichting Recreatie
Recreatief medegebruik... of gewoon een eindje om. Hilversum, 1981, 128p.

Unie van Waterschappen & Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
Waterschappen en recreatief medegebruik. Unie van Waterschappen, 's-Gravenhage, 1991, 71 p.

Vink, G. de **Het Groene Netwerk:** recreatieroutes in Zuid-Holland in: Recreatie 28 (1990) 3, blz. 14-18.

AANVULLENDE LITERATUUR geselecteerd op: "recreatief medegebruik"

Anoniem **Animo bij individuele agrariër gering:** minister Braks wil waterschappen betrekken bij recreatief medegebruik in: Staatscourant 1988 no. 117, p.1.

Anoniem **Provincie Zuid Holland ontwikkelt groen netwerk voor recreatief medegebruik** in: Recreatie en Toerisme 19 (1987) 12 blz. 494.

Bakker, S.M.
Recreatief medegebruik van het landelijk gebied: realisatie van extensieve recreatieve voorzieningen in landinrichtingsprojecten Vakgroep Cultuurtechniek Landbouwuniversiteit, Wageningen, 1987. 48 p.

Biezen, J. van & Blok, A.P. & Brok, S.P.M.
Waterschappen en recreatief medegebruik in: Waterschapsbelangen 76 (1991) 4, blz. 194-196.

Blok, A.P. **Recreatief medegebruik:** verslag van een experiment in de Krimpenerwaard en het Dommeldal in: Waterschapsbelangen 74 (1989) 3, blz. 100-105.

Blok, A.P. & Jol, B.
Recreatief medegebruik: schakels tussen beleid van Rijksoverheid en onderzoek in: Recreatie 22 (1984) 7, blz. 16-20.

Bos, M.S. **Recreatief medegebruik van het landelijk gebied:** een overzicht van mogelijkheden en knelpunten en enkele toepassingsmogelijkheden, Bos, Assen, 1981? 39 p.

Coördinatie Commissie Openluchtrecreatie, Subcommissie Recreatief Medegebruik Staatseigendommen
Recreatief medegebruik staatseigendommen: verslag van een inventarisatie van huidige en toekomstige mogelijkheden van openstellingsregelingen, Coördinatie Commissie Openluchtrecreatie,'s-Gravenhage, 1988, 53 p.

Gelder, W.T. & van Haasteren, P.F. & Nijs, C.J.G. van de
Waterschappen kunnen recreatieve mogelijkheden bieden: spot op recreatief medegebruik. in: Recreatie en Toerisme 21 (1989) 4, blz. 126-130.

Hall, A. van
Recreatief medegebruik van het landelijk eigendom in: De Landeigenaar 32 (1986) 12, blz. 6-9.

Helming, H.
Recreatief medegebruik van staatseigendommen. in: Landinrichting 31 (1991) 4, blz. 23-27.

Herbert, L.
Recreatief medegebruik in natuurgebieden in: Recreatie en Toerisme 17 (1985) 6, blz. 277-280.

Houtzager, M. & Kruis, A. van der
Perspectief voor recreatief medegebruik in een agrarisch gebied in: Recreatie en Toerisme: maandblad voor toerisme, milieu en landschap 17 (1985) 2, blz: 64-67.

Jansen-Verbeke, M.C.
Recreatief medegebruik van stedelijke gebieden: waar praten we eigenlijk over? in: Recreatie en Toerisme 17 (1985) 8, blz. 379-383.

Ministerie van Landbouw en Visserij, Directie Openluchtrecreatie
Notitie betreffende Experiment recreatief medegebruik in de Krimpenerwaard en het Dommeldal, Ministerie van Landbouw en Visserij,'s-Gravenhage, 1988, 29 p.

Ploeger, B. & Rumpff, E.
Recreatief medegebruik van waterschapsterreinen in: Waterschapsbelangen 71 (1986) 3, blz. 63-67.

Projectgroep Recreatief Medegebruik
Onderzoek naar de regelingen met betrekking tot recreatief medegebruik, I.P.O. voor Recreatie en Natuurbescherming, Haarlem, 1985, 27 p.

Schrandt, C.
Recreatief medegebruik: een concrete uitwerking, ICW, Wageningen, 1981, 55 p.(Nota Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding, no.1290)

Tiemens, J.
Recreatief medegebruik van het landelijk gebied; een verkenning van de mogelijkheden in het weidegebied ten oosten van de randstad. in:Recreatie 19 (1981) 4, blz. 17-20.

Voet, J.L.M., van der
Recreatief medegebruik: planningsconcept of serieus te nemen recreactievorm? in: Recreatie, 22 (1984) 3, blz. 11-15.

Volker, C.M
De zorg voor de overheid voor recreatief medegebruik in: Recreatie 22 (1984) 3, blz. 4-10.

Voet, J.L.M. van der, en Burgers, R.A.J.P.
Toegang voor recreatie in het landelijk gebied, verslag van de studiedag "Een toegankelijk landelijk gebied, taak voor overheid en particulier", gehouden op 11 november 1986. Wageningen, mededelingen van de Werkgroep Recreatie 11. 1987, 149p.

AANVULLENDE LITERATUUR, geselecteerd op: "Onverharde"

Kramer, T. & Vries, J. de
Onverharde wegen in Zeeland, 1985?, 30p.

Stichting Recreatie, Beraadsgroep de onverharde weg
De onverharde weg: rapport, Stichting Recreatie, Den Haag, 1970, 48p.

AANVULLENDE LITERATUUR, geselecteerd op: "Paden"

Natuurbeschermingsraad
Buiten de paden binnen de perken: advies over de Beleidsnota Openluchtrecreatie, beleidsvoornemen, Natuurbeschermingsraad, Utrecht, 1992, 21p.

Provincie Friesland
Cultuurhistorische paden in Friesland: resultaat van een inventarisatie, Provinciale Planologische Dienst, Leeuwarden, 1979, 35p. (Nota Provinciale Planologische Dienst Friesland no. 257)

Provincie Zuid-Holland, Dienst Ruimte en Groen
Openbare wegen en paden voor de recreatie voor de recreatie in Zuid-Holland: een inventarisatie, Provincie Zuid-Holland, Den Haag, 1987, 32p.

Voorlopige Adviesraad voor de Openluchtrecreatie
Sport en recreatie op wegen en paden, Voorlopige Adviesraad voor de Openluchtrecreatie, Amersfoort, 1990, 48p.

AANVULLENDE LITERATUUR, geselecteerd op: "Wandelen"

Anoniem **Lange afstandspaden:** wandelen door heel Nederland in:Trefpunt 1981(3): blz. 6-7

Anoniem **Wandelen in de uiterwaarden**, Prov.Gelderland?, 1985?, 11p,

Bureau Oranjewoud
Recreatief medegebruik of specifiek aanbod: een analyse van de kostten van recreatieve voorzieningen t.b.v. fietsen, wandelen, paardrijden en vissen, Oranjewoud, Heerenveen, 1982, 90p.

Buter, A.
Wandelen door Overijssel: 50 keer Overijssels landschap, Waanders, Zwolle, 1982, 208p.ISBN: 90-70072-89-0

Daalder, R.
De romantiek van de drogende sok: de groeimarkt van het wandelen in: Recreatie 28 (1990) 4, Blz.21-23.

Goossen, C.M.
Knelpunten analyse wandelen en fietsen in landelijk gebied, Staring Centrum, Wageningen, 1990-1991, dl 1: **Literatuuronderzoek**, 71p;
dl 2a:**Onderzoeksresultaten**, 195p;
dl 2b:**Samenvatting, conclusie en methode**, 38p.

Goossen, C.M.
Knelpunten recreatief wandelen en fietsen in landelijk gebied in kaart: Staringcentrum ontwikkelt methode in: Recreatie en toerisme 2 (1992) 2: blz 20-24

Kleef, D.N.M. van
Uit wandelen met het spoor: onderzoek naar het gebruik van N.S.-wandelroutes, Hogeschool voor Economie en Management, Utrecht, 1990, 41p.

Rumpff, E. & Wilms, E.
Fietsen en wandelen op waterschapsterreinen: een onderzoek naar de praktijk van het recreatief medegebruik van waterschapsterreinen, Recreatieschap Oost-Gelderland te Hummelo en Landbouwuniversiteit Wageningen, Vakgroep Cultuurtechniek, 1989?, 152p.

Spijker, J.H.
Toegankelijkheid buitengebied: onderzoek naar de toegankelijkheid voor de recreatievormen fietsen, wandelen en paardrijden in Apeldoorn, Landbouwuniversiteit Wageningen, Vakgroep Cultuurtechniek, 1989, 129p.

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Litjens, Maria

De paden op, de lanen in : inventarisatie van mogelijkheden ter verruiming van de toegankelijkheid van wandelpaden / Maria Litjens, Chantal Savelkoul, Miranda in 't Veld.- Wageningen : Wetenschapswinkel
Met lit. opg.
ISBN 90-6754-247-4
Trefw.: wandelpaden ; Nederland ; onderzoek
omslag: Ernst van Cleef, Wageningen
druk: Ernsting, Wageningen
prijs: 7,50